

Pascua Romanorum

A „rómaiak legelője”-ről, ahová az őshazát elhagyó magyarok betelepedtek

Első őshazakutatónk, Julianus domonkosrendi barát és szerzetestársai 750 évvel ezelőtt – az 1235. évben – indultak el a messzi keletre a mai budai Hilton-Szálló helyéről, hogy az őshazában visszaradott magyarok töredékeit megkeressék és a keresztény hitre térítsék. A Julianus rokon kereső útjának leírását tartalmazó JELENTÉS¹ (Relatio) történeti bevezetésében szereplő *pascua Romanorum* – sokat vitatott kifejezés – értelmezési kísérletével szeretnék adózni első őshazakutatóink emlékének. Értesülésüket rendtársuktól, Ottótól nyerték, aki már előttük megkísérelte az őshaza felkutatását, távoli útjáról visszatérve azonban nyolc napon belül „in Christum migravit”, így nélküle, de tanácsai, elbeszélése alapján indulhattak el a távoli rokonok felkeresésére.

Julianusékat II. Endre király és IV. Béla ifjabb király támogatta útjukon. A pogány magyarok szívesen fogadták a szerzeteseket, vélhetően azonos nyelvet beszélve meg is értették egymást. Az útnak a tatárok Nyugat elleni készülődése vetett véget. Julianus hazasiétt, hogy hírüladja, milyen támadás veszélyezteti az egykori és az új haza népeit. E híradás alapján Richardus frater számolt be IX. Gergely pápának Julianus élményeiről, tapasztalatairól.

A Jelentésben szereplő kritikus kifejezés (*pascua Romanorum* = a rómaiak legelője) meglehetősen nehezen értelmezhető. Fel-, ill. megoldására sok kísérlet történt az elmúlt évszázadban, de – véleményünk szerint – egyikkel sem lehet mindenben egyetérteni. E javasolt megoldásokra még visszatérünk. Ha az értelmezéshez valamivel közelebb tudnánk jutni, talán közelebb kerülnénk a honfoglalás mostanában sokat tárgyalt és vitatott előzményeinek kérdéséhez is.

Elsősorban a kifejezés „*Romanorum*” tagját kísérleljük meg magyarázni. Ehhez elkerülhetetlen a szövegkörnyezet vizsgálata és a jelzőhöz szorosan kapcsolódó főnevek értelmezése.

Hol lehetett a *pascua Romanorum*, ahová az őshazát elhagyó magyarok betelepedtek? Miért nevezték *legelőnek* (*pascua*)? Richardus frater *Jelentésében* a következőket olvashatjuk:

„Qui (sc. Hungari) cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, quae nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur *pascua Romanorum*, quam habitandum prae terris ceteris elegerunt subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem, ubi tandem per Sanctum Stephanum . . . ad fidem catholicam sunt reversi . . .”

„Miótán sok országon áthaladtak (a magyarok), és azokat elpusztították, végül elérkeztek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a *rómaiak legelőjének* mondtak. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek előtt, meghódítván a népeket, amelyek akkor itt laktak. Ahol is végül Szent István . . . a keresztény hitre térítette őket . . .”²

Az értelmezési kísérlethez segítségül kínálkozik Anonymus két helye, ahol a *pascua Romanorum*-ról van szó, bár az idézett helyek szintén értelmezésre szorulnak. A feltételezett megoldás a három szöveg hely közötti hasonlóság és kapcsolat alapján adódhatik. Mindkét Anonymus-helyen (9. és 11.

¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed. E. SZENTPÉTERY. Vol. II. Bp. 1938. 535–36.

² Magyar fordításban: *Napkelet felfedezése*. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései. Közreadta GYÖRFFY Gy. Bp. 1965. 40.

fej.)³ Álmos vezért beszélük rá a vonulási útjukba eső népek (rutének és galíciaiak) arra, hogy hagyják el az ő területeiket és vonuljanak a „rómaiak legelőjé”-re. Ezt Álmos vezér meg is teszi, de csak Árpád ér ide népével, Álmos már nem.

„... rogaverunt Almus ducem, ut ... in terram Pannoniae descenderent, quae primo Athilae regis terra fuisset ... , quam terram habitarent Sclavi, Bulgari et Blachi ac Pastores Romanorum. Quia post mortem Athilae regis terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannoniae pascebantur, et iure terra Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungariae”.

„... kérték Álmos vezért, hogy ... Pannónia földjére vonuljanak, mely előbb Attila király földje volt ... Azt a földet – mondták – szlovének, bolgárok, blachok és a rómaiak pásztoraik lakják. Ugyanis Attila király halála után a rómaiak Pannónia földjét legelőknak hívták azért, mivel a nyájak Pannónia földjén legeltek. És joggal mondhatták Pannónia földjéről, hogy az a rómaiak legelője, hiszen éppen most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból”.

(9. fej.)

„... quae etiam primo fuisset terra Athilae regis, et mortuo illo praecoccupassent Romani principes terram Pannoniae usque ad Danubium, ubi collocavissent pastores suos”.

(mondták) „ez a föld előbb Attila király földje volt; az ő halála után a római fejedelmek foglalták el Pannónia földjét egészen a Dunáig, és ott telepítették le a pásztoraikat”.

(11. fej.)⁴

A latin szövegek ismeretében nézzünk meg néhány értelmezési kísérletet. Láthatjuk, hogy a *pascua* szó mellett jelentős helyet kap a *pastores Romanorum* és a *Romani principes* jelzős összetétel. Mindezek az anonymusi *Gesta* egymáshoz közeli két fejezetében találhatók. Közöttük föltétlen összefüggést kell keresnünk. E kifejezéseket a vonatkozó szakirodalomban egymástól eléggé elszigetelten vizsgálják.

Hóman Bálint (1925)⁵ szerint Anonymus „saját kora állapotainak visszavetítésével magyaráz régmúlt eseményeket”. Hóman „költői elbeszélésnek” tartja Anonymus e helyét. A frank fennhatóság alatt élő dunántúli pásztorkat, a pannóniai vlachokat azokkal a vlach pásztorkokkal azonosítja, akik az ország egészen más (déleleti) részén szivárogtak be a Kárpát-medencébe, és jóval később, mint a honfoglalás. Tamás Lajos⁶ (1935) azt írja, hogy „Anonymust a honfoglaláskori erdélyi oláhág mellett bizonyítékként idézni tudománytalan vakmerőség”. Az oláhok betelepedéséről állást foglalni nem feladatunk, Tamás Lajos megállapításával mégis egyet kell értenünk abban, hogy az Anonymusnál emlegetett *pastores* nem azonos a vlachokkal, ill. oláhokkal. Az egyébként a szövegből is nehezen lenne kiolvasható, hisz a népek felsorolásához a *pastores Romanorum*-ot ac kötőszó kapcsolja. Váczy Péter⁷ (1974) a *Gesta* kormeghatározásának kapcsán elmélkedik a vlachokról: „Nem a könyvek lapjairól keltek életre, mint a római fejedelm pásztoraik, hanem a korabeli történelemből léptek P. magister elé.” Horváth János évekkel előbb (P. mesterről szóló fontos munkájában, 1966)⁸ minél több bizánci vonatkozást igyekezett kimutatni a *Gesta*-ban, így a *Romani* jelzöt is Bizánca vonatkoztatta,

³ P. MAGISTER, *Gesta Hungarorum*. Ed. L. JUHÁSZ. Bp. 1932. (A 9., 10., 11., 46., 48. fejezetekből.)

⁴ Az Anonymus-részleteket Pais Dezső fordításában közlöm, l.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. *Kortársak és krónikások híradásai*. Sajtó alá rendezte: GYÖRFFY Gy. Bp. 1975.

⁵ HÓMAN Bálint, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII–XIII. századi leszármazói*. Bp. 1925. 45–46.

⁶ TAMÁS Lajos, *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Bp. 1935. 211.

⁷ VÁCZY Péter, *Anonymus és kora*. Bp. 1974. 34. *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk. HORVÁTH J. és SZÉKELY Gy. Bp. 1974.

⁸ HORVÁTH János, *P. mester és műve*. ItK 1966. 17.

mivel a *bizánciak* mindvégig *rómaiaknak* nevezték magukat. A *pascua Romanorum* kifejezés antik forrásban nem található. Borzsák István⁹ arról írt, hogy Pannónia az ókorban barátságtalan, bort, olajat, kultúrművényeket nem termő vidék hírében állott, tehát a Földközi-tenger vidékéhez viszonyítva zord éghajlatú, terméketlen vidéknek számított. Horváth János szerint nem lehet szó Anonymus e helyén antik forrás használatáról. A Horváth Jánostól feltételezett bizánci eredetnek ellenemond az, hogy a bizánciak hiába nevezték magukat rómaiaknak, mert soha nem jutottak el a Dráván túlra (a mai Dunántúlra), hogy ott településeket hozzanak létre, vagy e területet gazdaságilag használják.

Horváth a *pascua Romanorum* kifejezéshez párhuzamként Odo de Deogilo Saint-Denis-i apátnak¹⁰ (†1162) egyik írását említi, amelyben ezt olvashatjuk: „Terra haec in tantum *pabulosa* est, ut dicantur in ea *pabula Iulii Caesaris* extitisse.” E megállapítás – szerinte – Esztergomra vonatkozik. A *pascua Romanorum* és a *pabula I. Caesaris* (C. legelői) Horváth szerint csak tartalmilag mutat hasonlóságot, mégis a bizánci eredetet bizonyítaná, mivel Anonymus is, Odo is bizánci műveltségű író volt. Ezt az állítást majdnem tíz évvel később Horváth János egy VII.–VIII. századi frank költőtől idézett verssel¹¹ erősítette, melyben Odo kifejezésének egyik forrását látta:

Pannonia, a Penninis nomen que conglomerat,
cispitem uberem *ferens iumentisque pabula* . . .

Állítását azonban a bizánci eredetre vonatkozóan ezzel sem tette meggyőzőbbé. Ha Odo *frank* költő verséből vette hasonlatát, amelyet Magyarországra alkalmazott, akkor miért keresnénk bizánci eredetet továbbra is? Sokkal valószínűbb lenne a nyugati eredet. A 9. fej. fentebb idézett magyar fordításához fűzött magyarózó jegyzetek között is Bizáncre vonatkozó utalást találunk: „*Sclavi, Bulgari et Blachi ac pastores Romanorum*: A IX. sz.-ban Magyarországon különféle szláv népelemek laktak, az Alföldre a bolgárok terjesztették ki uralmukat, a Dunántúl pedig frank (szláv néven vlach) uralom alatt állt. A *dalmát* „rómaiak” *legelőjének* tekintették Pannónia déli részét.”¹² (Mellesleg, itt az előbb emlegetett *vlach*-*oláhok*-ból már *frankok* lettek!) Itt a „*dalmát legelő*” értelmezés elfogadhatatlan, mert ha a „*Romani*” azonos volna a bizánciakkal, akkor az Anonymus-helyen szereplő *pascua* semmiképpen nem tartozhat hozzájuk, ui. a bizánciak sohasem jutottak el „*usque ad Danubium*” (11. fej.); *dalmát legelő* csakis a Dráva–Száva közén lehetett volna, a szöveg pedig nem Pannónia déli részéről beszél, hanem Pannóniáról a *Dunáig*. Itt pedig a bizánciak sohasem legeltettek.

Feltevésünket a *pascua Romanorum*-ra vonatkozóan a Julianus-szöveghez visszakanyarodva terjesztjük elő. Itt mindössze ennyi olvasható: „*terra . . . pascua Romanorum dicebatur*”, Pannónia földjét „a rómaiak legelőjének nevezték”. Ez pedig *szó szerint egyezik* Anonymus Gesta-beli helyével, nemcsak *hasonló*, mint Odo szövege, meg az Anonymusé. Érdekes az, hogy Julianus csak megnevezi e vidéket, Anonymus viszont magyarázza is a kifejezést, mind a *pascua*-ra, mind pedig a *Romani*-ra vonatkozóan.

Hol terülhettek el ezek a legelők? Miért „pascua”?

„*Terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur*”, és ez a föld „*usque ad Danubium*” terjed. Az, hogy *kik is* az emlegetett *rómaiak*, a szövegből nehezebben olvasható ki, de logikai úton megkísérrelhetjük a választást. Voltak a pásztorokhoz tartozó rómaiak, és voltak a római „*principes*”, akik *előbb* foglalták el (*praecoccupaverunt*) Attila egykori földjét, és akik „*most is*” („*et modo*”) Magyarország javaiból táplálkoznak.

Pleidell Ambrus¹³ évtizedekkel ezelőtt Anonymus „*rómáijait*” a honfoglalás idején itt talált és a *római kor* óta itt lakó, magát *Romanus*-nak nevező népelemnek értelmezte. Anonymus azért nevezte volna őket így, mert az illető nép így nevezte magát, tehát a XII.–XIII. sz.-ban is lettek volna Pannóniában honfoglalás *előtti* és nem később bevándorolt római lakosok. Tamás Lajos cáfolja, mégis elfo-

⁹ BORZSÁK István, *Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken*. (Diss. Pannonicae I. 6.) Bp. 1936.

¹⁰ I. h. (L. 8. jegyz.) 16–17.

¹¹ HORVÁTH János, *Anonymus és a Kassai Kódex*. 93. (L. 7. jegyz.)

¹² I. h. I. 4. jegyz. 287.

¹³ I. h. I. 6. jegyz. 82–83.

gadja ezt az ötletet:¹⁴ „... Ez a magyarázat akkor is a legelfogadhatóbb és legkézenfekvőbb maradhat, ha a romanizált honfoglalás kori lakosság meglétét Anonymus koráig *nem okvetlenül tartjuk bizonyítottnak.*”

Meggyőződésünk, hogy a *Romani-római* jelzőre vonatkozó fejtegetések azért futottak eddig végéig, mert hallatukra mindig csak az *ókor*i rómaiak idéződtek fel. Fentebb már volt szó a *pásztorok*-ról: a rómaiak pásztorai voltak, de milyen rómaiaké? A császárkori római lakosság e területen való fennmaradásának ténye ui. semmiképpen nem bizonyítható. Idejöttek tehát Attila *után* (Anonymus nem mondja meg, hogy *mikor*, mindenestre a híres-hírheft, félelmetes Attila *utáni* századokban vagyunk) a *principes Romani*, akik *előbb foglalták el (praeoccupassent)* Pannónia földjét. Az új hódító, akinek hatalma idáig terjedt, nem lehet más, mint a frank uralkodó, Nagy Károly (800 karácsonytól *római császár*), a *principes* pedig az ő vezető emberei. Anonymus talányos módon nem írja le az avarok nevét, nem említi, hogy itt avarok lettek volna, voltak azonban *pásztorok*. Pedig köz tudomású tény, hogy *avar maradványok* még a honfoglalás kor is voltak az egész Kárpát-medence területén. (Móra Ferenc¹⁵ Szent István- és Szent László-kori sírokban talált olyan ötvösművészeti remekeket, amelyeknek határozottan *avar* jellegük van. Hozzáfűzi még Móra: „egyelőre csak jelenthetek, de nem magyarázhatok.”)

E kitérő után tegyük még egy kitérőt gondolatmenetünk erősítésére, nézzük meg – eddig fel nem használt párhuzamként –, mit ír a 890-es évekről az ún. százsz annalista:¹⁶ „*Arnulfus in auxilium vocavit gentem scelestissimam Ungarorum . . . a Scythia . . . tunc egressam. Inde Hungarorum gens a finitimis sibi Pecenacis expulsa, valedicentes patriae, primo per Pannoniorum et Avarum solitudines venatu ac spatione (?)¹⁷ victum quaerebant.*” (Arnulfus segítségül hívta a magyarok elvetemült nemzetiségét, akik akkor jöttek ki Szkithiából. Innen a szomszédos besenyőktől kiűzetvén a magyarok népe, búcsút mondván hazájának, először a *pannonok* és *avarok* (= pannóniai avarok) *pusztaságain* vadászattal és *legeltetéssel* szerezte élelmét . . .) Az itt talált *pásztorokon* minden jel szerint az Attila halála után két hullámban is ideteleptülő avarokat kell értenünk. E nép erős államot hozott létre a Kárpát-medencében és egész Pannónia területén is; a *pastores*, azaz a pásztorok, olyan félnomád, vagy nomád nép lehettek, akiknek szükségük volt a *pascua*-ra, vagyis legelőre (Anonymus és a százsz évkönyvíró adatai egybevágnak feltevésünkkel), márpedig ez a vidék legeltetésre fölöttébb alkalmas volt. E nép önállóságát csak Nagy Károlynak, a „*római*” császárnak sikerült megtörnie. De Nagy Károly sem semmisítette meg őket, foglalkozásuk is megmaradt, pásztorokdakt tovább. Szerintünk csak ők lehettek a *pastores Romanorum*, vagyis a római birodalom meghódított alattvalói. Az avar birodalomra nagy csapást mért a frankok második hadjárata 796-ban.¹⁸ A függő viszony 803-tól bizonyítható, amikor az avarok Zotan nevű vezetője meghódolt Nagy Károlynak Regensburgban (Einhardus: Ann. 191.). 805-ben az avarok védelmet kértek a császártól a szlávok zaklatásai ellen; Nagy Károly ekkor külön területet jelölt ki számukra Carnuntum és Sabaria között (Einhardus: Ann. 192.). A *Rómaiak pásztorai* tehát

¹⁴I. h. l. 6. jegyz. 213.

¹⁵MÓRA Ferenc, *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1982. 401. (Szent Királyok pogány magyarjai.)

¹⁶*Monumenta Germ. Hist.* SS. VI. p. 592; GOMBOS, *Catal.* I. 216–17.

¹⁷A kérdéses és ilyen alakban lehetetlen „*spatione*” szó magyarázatául mi is a „*pastione*” konjek-túrát ajánljuk, fordításunk is eszerint értelmezte a szöveget; l. még DU CANGE, *Gloss. mediae et inf. Latinitatis*. VI. p. 202 s. v.: *Pastio*, Pastionaticum: census vel tributum pro glandatione et iure pascendi porcos in silva domini . . . Dicitur etiam . . . Pastio ipse glandarius herbarius porcorum pastus . . . Ugyanígy s. v. *Pastinacum*, *Pastinaticum*, *Pasnaticum*, *Pasnaticum*, *Pasnagium* vel *Pannagium*, *Panagium*, *Parnagium*, *Pasnachium*, *Pasnagium*, *Pascalium Spatio* VII. p. 545 *Vagatio*, si tamen sana est lectio, apud Rhegin. lib. 11. Chron.: *venatu ac spatione victum quotidianum quaeritant . . . Forte: piscatione*, ut apud Rhegin. ad ann. 889. A magyar honfoglalás kútfői (PAULER Gy.–SZILÁGYI S. Bp. 1900.) az idézett Rheginus-mondathoz a köv. jegyzetet írja: 322/1. „A kéziratban *spacione*. Talán *pastione* helyett.”

¹⁸SZŐKE Béla, *Fejezetek Győr középkori történetéből*. Arrabona I. Győr 1959. 85. és 87.; *Einhardi Annales Mon. Germ. Hist.* SS. I. 191 sk. 1.

a meghódított avarok lehettek. Arra egyelőre nehéz volna választ adni, miért nem nevezi őket Anonymus a nevükön, mikor történeti létük, nagyhatású kultúrájuk nem kétséges. Nem szabad mellőznünk Horváth János érdekes megfigyelését¹⁹ ezzel kapcsolatban, aki persze nem gondol arra, hogy a „pásztorok” esetleg az avarokkal azonosak lehettek, de azt megjegyzendőnek tartja, hogy Anonymusnál összesen egyszer fordul elő a *pastores*, mégpedig ezen a helyen. Anonymus szemében a „rómaiak pásztorai” csakis az avarok lehettek, mert a Nagy Károlytól kijelölt területen ők éltek.

Ha a *romái* jelzőre vonatkozó fejtegetésünk helytálló, akkor ahhoz sem fér kétség, hogy a *Romani principes* ugyancsak e birodalom „előkelőire” vonatkozik. Ehhez azonban röviden a latin *princeps* szó jelentésfejlődését is át kell tekintenünk. Mint fentebb írtuk, a *Romani* megtevesztő jelző: olvastán az *ókori* rómaiak idéződnék fel. Még Horváth János²⁰ is ezt írta a *Romani principes*-ről: „Azt kellene mondanunk, hogy mivel Pannóniát csakugyan a császárság (*principatus*) alatt foglalták el a rómaiak, a *Romani principes* a fenti helyen „római császárokat” jelent. Ám a középkor folyamán sem az antik, sem az ún. német-római császárokat nem a *princeps* szóval jelölték, hanem az *imperator* terminusszal, melyet „császár” értelemben P. mester (Anonymus) is gyakran használt.” Anonymus szerintünk sem gondolt *császárra*, nem gondolt római császárokra sem, hisz azokat feltehetőleg *imperator*-nak nevezte volna, de gondolhatott a császár közvetlen környezetéhez tartozó főemberekre (őgrófok?), akik fontos szerepet játszottak Nagy Károly hódító hadjárataiban, hisz nem a császár hódoltatott egyedül népeket, hanem vezető embereivel együtt, akiket Anonymusnak meg kellett neveznie. Anonymus pedig a frank főemberek megnevezésére átvitte a Magyarországon az ő korában használt *principes*-t. Tehát ők lehettek a *Romani principes*. (Einhardusnál:²¹ *primores, comes, nobilitas, proceres* etc.)

További párhuzamként Anonymus *ismert* szókapcsolatát hozzuk fel, a *septem principales personae*-t, vagyis a „hét vezért”, akik Árpád vezér közvetlen környezetéhez tartoztak és vezető szerepet játszottak a magyarok 896-i bejövetelekor. Hogy a 9. sz.-i főrangú emberek elnevezése mi volt, nem tudjuk, de azt igen, hogy Anonymus korában a király közvetlen környezetéhez tartozó személyeket így nevezték (*principes, principales personae*). A *Romani principes* kifejezést e helyek megfelelőjének tartjuk; a *romái* uralkodó (Nagy Károly) hódító hadjáratában ők voltak a „*principales personae*”. Tehát:

(11. fejezet)

Romani principes
(Nagy Károly előkelői)

Pannóniába jöttek 800 körül és *praeoccupaverunt terram Pannoniae usque ad Danubium*

(9. fejezet)

greges in terra Pannoniae pascebantur, et iure pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungariae

(11. fejezet)

principales personae
(Árpád előkelői)

Pannóniába jöttek 896 körül és itt találtak népeket:

(9. fejezet)

Slavi, Bulgarii et Blachii ac *pastores Romanorum*

¹⁹I. h. l. 8. jegyz. 18. l.: „Jellemző, hogy a *pastores* szót sem használja P. mester a fenti összefüggésen kívül. Helyette a *subulci* és *bubulci* szavakat használja az 1. fejezetben.”

²⁰L. 8. jegyz. 15.

²¹*Einhardi Vita Karoli Imperatoris*. Ed. A. HOLDER. Freiburg u. Tübingen, 1882.

6. cap.: *quidam e primoribus Francorum, cum quibus consultare solebat (sc. Kar. Magnus) . . .*

7. cap.: *aut ipse (sc. Kar. Magnus) per se ducto aut per comites suos misso exercitu perfidiam ulcisceretur et dignam eis poenam exigeret;*

8. cap.: *Plures tamen e bello tam ex nobilitate Francorum, quam Saxonum et functi summis honoribus viri consumpti sunt;*

13. cap.: (az avarokkal viselt háborúról): *duo tantum ex proceribus Francorum eo bello perierunt.*

Újabb gondok adódnak a 11. fejezet zárómondatában. A szöveg Pais-féle fordításához csatlakozó jegyzetben²² ezt olvashatjuk: „Sokféle nézet van arra, kiket ért Anonymus azokon a rómaiakon, akik az ő idejében Magyarország javaiból legelnek. Leginkább a király környezetét alkotó nyugati lovagokra lehet gondolni, akik 1220 körül igen nagy birtokokat kaptak.” A gondok egyike, amiről Anonymus szemelláthatóan ír, az, hogy Pannóniában Attila halála után is *voltak* „rómaiak” és vannak „*most is*”, ráadásul Magyarország javaiból „legelnek”. A „*voltak*” és „*vannak most is*” annak a kérdésnek a felvetésére készlet, mikor *volt* a „*most*” előtti idő és mikor értendő jelen időben. Éltek-e magyar töredékek a honfoglalás előtt Magyarországon, vagy nem? A „*Verecke híres útján . . .*”²³ c., az őshazát és a magyar nép őstörténetét vizsgáló műben erre vonatkozóan ezt olvashatjuk (239. l.) „. . . Egyetlen egykorú írott forrás sem szól arról, hogy hazánkban 895 előtt magyarok laktak volna, s a korábbi helynevekben sem tűnik fel a „magyar” népnév.” Ha egykorú hiteles forrásról nincs is tudomásunk, amelyből következtethetnénk arra, hogy ez az állítás helyes-e, vagy sejtethők magyar töredékek 896 előtt is hazánkban, mégis megpróbálunk Anonymus szövegében eligazodni. A 11. fejez. zárómondatának magyarázó mellékmondatából („ugyanis *éppen most is* a rómaiak legelnek Magyarországon javaiból”) a következőket olvashatjuk ki:

1. Ha Anonymus *saját korára* gondol azzal, hogy *most is* a németek (*Romani*) élvezik Magyarország javait, akkor ebből
2. következik, hogy Anonymus szerint a magyarok bejövetelekor (896 táján) *is már* németek élvezték *Magyarország* javait, tehát
3. Pannóniában már akkor is kellett lenniük magyar töredéknépeknek, különben ui. a németek nem tudták volna fogyasztani a magyarok javait.

Biztos, hogy Anonymus saját korát is beleszötte Gestájába, de hogy a németek iránti ellenszenvét ennyire nyílt formában tette volna az *et modo*-val, szinte elképzelhetetlen még akkor is, ha Gestáját nem a királynak és környezetének, csakis N. nevű barátjának szánta, de ennek bővebb fejtegetése nem célunk. Elképzelhetőbb viszont az, hogy a kérdéses (11.) fejezetben, ahol Álmoséknak Pannóniába jöveteléről van szó, az Attila után idejövő „rómaiakra” történő utalásban (praeoccupant terram Pannoniae Romani principes) az *et modo* esetleg a 896-os bejövételre vonatkozik. Így még elgondolkodtatóbb az a feltevésünk, hogy Pannónia földjére már a honfoglalás előtt is telepedtek a népvándorlás hullámainál sodrott magyarok. A „*Romani*” (vagyis a *németek*) csak akkor táplálkozhattak a magyarok javaiból, ha már régóta itt laktak. Anonymus talán természetesnek vette, hogy csak utal erre az esetleges tényre, hiszen az ő célkitűzése csupán az volt, hogy a saját korában élő előkelőknek Árpádék-tól való származását bizonyítsa. Ezek szerint a magyarok neve, ha nincs is leírva, mégis kiolvasható volna a szöveg összefüggéséből. Ha elgondoljuk, hogy olyan tekintélyes néptömeg nevét, mint amilyen az avaroké volt, Anonymus egyszer sem írta le – ki tudja miért? –, pedig létezésük történelmi tény, akkor a feltételezett csekély számú magyarságról miért írta külön? Ennyi visszaütalást is elegendőnek tarthatott, vagy Anonymus korában egyértelmű lett volna még, hogy a *pastores* elnevezés milyen népet, népeket jelöl? Ezt a feltevést azért merjük megkockáztatni, mert annyi forrásból olvastak már ki az elmúlt másfél század során olyant, ami még utalás formájában sem rejtőzött benne (pl. Jordanes-nél Attila *nincs* vízbe temetve, Anonymusnál a P. kezdőbetűben *nem* láthatók a domonkosrendi szimbólumok stb., Thonuzoba besenyő fejedelmet *nem* temette el Szent István élve), ami pedig olvasható²⁴ volt, azt mellőzték vagy nem vették észre.

Mi a *pasqua Romanorum* jelzőjének értelmezéséből indultunk ki. E jelzőt – tudomásunk szerint – nem vonatkoztatták a *római* császárságra, azaz Nagy Károlyra és népére a *pasqua Romanorum* vizsgálatában, hisz az ókori római császárok, meg romvárosok emlegetése, meg az oláhok tőlük való eredeztetése tetszetősebbnek (ha nem is hihetőbbnek) látszott.

²² I. h. l. 4. jegyz. 287.

²³ FODOR István, *Verecke híres útján . . .* (A magyar nép őstörténete és a honfoglalás) Bp. 1975. 239.

²⁴ RIMÓCZINÉ HAMAR Márta, *Attila temetéséről Jordanes és Móra Ferenc nyomán*. It, 1986. – s. a. – HORVÁTH János, *Anonymus és a Kassai Kódex*. 1. 7. jegyz. 83. – BOLLÓK János, *A Thonuzoba-legenda történelmi hitele*. Századok 1979/1. 97–107.

De ha eddigi érvelésünk nem volna meggyőző, győzzön meg bennünket maga Anonymus: Árpádék bejövetelekor Pannóniából „római katonák” menekülnek magyar üldözőik elől. „Reliqui vero Romanorum videntes audaciam Hungarorum dimisso castro Bezprem fuga lapsi sunt et pro remedio vitae in terram Theotonicorum properaverunt . . .”, vagy később: „. . . Tunc Usubu et Eusee ordinato exercitu contra Romanos milites, qui castra Bezprem custodiebant, pugnare acriter ceperunt” (48. fej.). Vagy amint már előbb (a 46. fej.-ben) olvassuk: . . . „Ennek hallatára (ti. Árpádék pannóniai letáborozásának hírére) a Pannonia földjén lakó összes rómaiak futással biztosították életüket.” (Et hoc audito omnes Romani per terram Pannoniae habitantes vitam fuga servaverunt.²⁵) Kik lehetnek ezek a rómaiak? Nem kétséges, hogy csakis azoknak a rómaiaknak az utódai menekülhettek, akik annak idején itt telepedtek le Pannóniában. De hogyan is írta Anonymus a 9. fej.-ben? „Azt a földet (ti. Pannóniát) a rómaiak pásztorai lakják” (pastores Romanorum habitarent). A „rómaiak” pedig azonosak azokkal a németekkel, akiknek úgy kell most menekülniük, ahogyan a „rómaiak” elől a meghódoltatott ittlakó népek menekültek. Akkor ők voltak a hódítók, most a honfoglaló magyaroké ez a szerep. A körforgás pedig ismétlődik: Anonymus a saját korára vonatkoztatva újra emlegetheti a Magyarország javaiból élésködő németeket („Romani”).

Mindezek talán valószínűnek mutatják azt, hogy hazánk területén léteztek magyarok, ill. magyarnyelvű néptöredékek is mind a Dunántúl, mindpedig a Kárpát-medence egyéb részein. Régészeti leletek vagy lappangó frott források ezt a feltevést talán egyszer bizonyosabbá teszik.

Rimócziné Hamar Márta–Rimóczi Gábor

Rákóczi alkotói módszere

A diktálási hipotézis*

Az utókor szemében az irodalmi művek hitelességének záloga a szerző kézírása. Nem mindig vagyunk azonban olyan szerencsések, hogy a szerző sajátkezű fogalmazványa – tisztázata, esetleg egy kézjeggyel ellátott másolat – őrizte volna meg számunkra a műveket, és a sajátkezű fogalmazvány nem is az egyedüli, kizárólagos módja a művek keletkezésének. Ifjabb Plinius jegyzi fel nagybátyja, idősebb Plinius munkamódszeréről, amikor hallatlan munkabírását és soha nem szűnő szorgalmát dicséri, hogy étkezés alatt is könyvet olvastatott fel magának, és jegyzeteket készíttetett, vidéki pihenése alatt pedig csak a fürdés idejére függesztette fel a diktálást és felolvasást: „Utazás közben, mintha egyéb gondja nem volna, egyedül írói munkájával törődött: mellette könyvvel és viasztáblákkal felszerelt írnok, akinek kezét télen kesztyű védte, hogy még a zord idő se rövidíthesse meg a kutatósokra szánt időt; Rómában szintén ezért vitette magát hordszéken”.¹

²⁵ A magyar honfoglalás kútfőiben. Bp. 1900. a 446/3. sz. jegyz.-ben Paulertől említett „Pannónia lakói” („a Nagy Károly által feltámasztott nyugot római császárság alattvalói”) nem azonosak a *pastores Romanorum*mal, hanem csakis a *principes Romanorum*mal, azaz – érvelésünk szerint – az itt pásztorokodó avar lakosság fékentangására rendelt német grófokkal (vezetőréteggel).

*A Rákóczi-szövegeket mindig a kritikai kiadásból idézem, ha az már megjelent, tehát a *Mémoires – Emlékiratok* esetében az Archívum Rákócziánium III. Osztályának I. kötetét: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig, fordította Vas István, a tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a szöveget gondozta Kovács Ilona, Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó (kétnyelvű, magyar–francia kiadvány), a *Testament politique et moral du Prince François II Rákóczi – II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete* összefoglaló címen megjelent *Réflexions – Gondolatok és Tractatus – Traité – Értekezés* esetében ugyane sorozat III. kötetét: fordította Szávai Nándor és Kovács Ilona, a tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a latin szöveget gondozta Borzsák István, a francia szövegeket gondozta Kovács Ilona, Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó. A még kiadásra váró kéziratok legjobb leírása Zolnai Béla: *A janzenista Rákóczi c. tanulmányában található* (Széphalom, 1927, 177–181, 266–268. l.), a lelőhelyek adatainak ismertetésével és a kéziratok részletes jellemzésével. A *Végrendelet* különböző kéziratait és az elveszett latin nyelvű szövegre vonatkozó hipotézist tárgyaló rész az *Archívum Rákócziánium* III./3. kötetében: 288–289. l. és 521–523. l.

¹Ifj. PLINIUS, *Levelek*. Bp. 1981. 76.